

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ .

Д.В.ТАБАЧНИК, Ю.І.ШАПОВАЛ

О.І.КИРИЧЕНКО: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО
ПОРТРЕТУ ПЕРШОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КОМПАРТІЇ
УКРАЇНИ в 1953-1957 рр.

Препринт № 2

КИЇВ 1990

ТАБАЧНИК Дмитро Володимирович - член Спілки журналістів СРСР, співробітник Інституту історії АН УРСР.

ШАПОВАЛ Юрій Іванович - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК КП України.

Автори матеріалів, розміщених у препринтах, висловлюють свою особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Редколегія: І.М.Хвороотяний /гол.редактор/, В.Ф.Верстюк,
О.В.Гарань /відп.секретар/, В.М.Даниленко,
В.С.Коваль, О.М.Майборода, О.Ф.Овсієнко,
В.А.Смолій, Д.В.Табачник, І.С.Хміль.

Літературний редактор В.В.Стехун.

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією препринтів обов'язкове.

Величезний інтерес до історії, особливо вітчизняної, шквал інформації та публікацій на історичну тематику, поява нових надзвичайно цікавих історичних досліджень стали однією з найголовніших ознак змін у суспільній свідомості протягом перебудовного періоду. Ліквідуються численні так звані "білі плями", зокрема, у персоналістиці, яка донедавна перебувала, відверто кажучи, на задвірках історичної науки. Однак практичне і зараз лишаються, на жаль, "фігурами замовчування" О.І.Кириченко, М.В.Підгорний, П.Ю.Шелест, В.В.Щербицький - люди, які довгі роки очолювали Комуністичну партію України, працюючи першими секретарями її Центрального Комітету, входили до складу вищого ешелону керівництва країни, до складу Політбюро ЦК КПРС. А без ґрунтовного дослідження їхніх біографій, їхньої діяльності і внеску у розвиток республіки та країни навряд чи можливе створення повноцінної, глибокої і неупередженої історії України.

Олексій Іларіонович Кириченко народився 25 лютого 1908р. у великому селі Чорнобаївка на Херсонщині у робітничій родині. Нелегким було у нього дитинство, як і в багатьох його ровесників з незаможних сімей. Перша світова війна забрала Олексійового батька - робітника-залізничника, який загинув на Південно-Західному фронті в Галичині. Мати лишилася з шістьма малолітніми дітьми. Ось чому, закінчивши лише чотири класи початкової школи, здібний хлопець змушений був розпочати трудову діяльність щоб рятувати родину від злиднів. Підпасок, пастух, наймит, чорнороб у кам'яноломні, робітник служби ремонту Катеринославської залізниці, згодом - тракторист сільського товариства взаємодопомоги - такими були початкові етапи "життєвих університетів" Олексія Кириченка.

Було, однак, і нестримне прагнення до навчання, до знань. Чотири класи та досить систематичне читання книжок не задовольняли Олексія. Невдовзі 1927 р; Кириченко став слухачем однорічних курсів автотракторних інструкторів-механіків при Українській професійно-технічній школі у м. Херсоні /це було щось на зразок нинішнього технікуму/

Після закінчення курсів він спочатку працював механіком автотракторних майстерень у Херсоні, а пізніше, з осені 1928 р. механіком у великому Кустанайському держзернорадгоспі в далекому Казахстані. Через рік з невеликим Олексій знову повернувся на рідну українську землю - став старшим механіком, а через три місяці - й керуючим відділенням зернового радгоспу "Червоний Перекоп" на Херсонщині.

Кмітливий та енергійний, хоча вже й тоді трохи грубуватий юнак мріяв, звичайно ж, про інститут. І ось із серпня 1931 р. він - студент Інституту інженерів-механіків соціалістичного землеробства, що знаходиться в м. Зернограді /Азово-Чорношрський край/.

Ще будучи студентом, молодий комуніст О.Кириченко /а в партію він вступив у 1930 р./ брав активну участь у тоді ще досить бурхливому громадському житті інституту й міста, в роботі партійного осередку, за дорученням якого він виїжджав у села уповноваженим райкому партії під чао примусової, прискореної сталінської колективізації та хлібозаготівель. Ці обставини, безумовно, сприяли виробленню у нього нахилів до жорсткого, адміністративного стилю роботи з людьми, які перед величезною владою уповноваженого були майже беззахисними. Олексієві подобалося бути лідером у колективі. Протягом усіх п'яти студентських років він обирався членом партійного комітету Інституту, три роки очолював комсомольську організацію вузу. Інститут у Зернограді дав йому більш-менш ґрунтовні знання в галузі сільського господарства. Це й сприяло його близькому знайомству з Микитою Сергійовичем Хрущовим, який наполегливо протегував Кириченку.

Період навчання та становлення як фахівця-сільськогосподарника завершився приїздом О.І.Кириченка до м.Охтирки Харківської /а нині - Сумської/ області, де він у 1936 р. обійняв скромну посаду завідуючого навчальною частиною технікуму механізації сільського господарства і одночасно зайнявся викладацькою роботою.

1937 р... Криваві хвилі сталінського терору завдали непоправних втрат кадровому потенціалу республіки і країни. Тисячі й десятки тисяч досвідчених фахівців, партійних та державних працівників були фізично знищені або кинуті до таборів, ч вимілити їх було ніким. Треба було швидко шукати нових працівників на всіх.; рівнях; У цих складних умовах були помічені

енергійність й організаторські здібності молодого комуніста Олексія Кириченка. У березні 1938 р. його раптово висунули на роботу до апарату Центрального Комітету КП/б/У, де він посів посаду інструктора ЦК КП/б/У. За неповні два роки О.І.Кириченко встиг попрацювати інструктором та відповідальним організатором відділів науки, керівних парторганів, кадрів, завідуючим сектором відділу кадрів, заступником завідуючого та завідуючим транспортним відділом ЦК. Кар'єра, що й казати, блискавична. Нагадаємо лише, що і у 1918-1939 рр. вакансії виникали досить швидко: багато хто з "апаратників" ставав жертвою чергової хвилі широко розгорнутих пошуків замаскованих "ворогів народу" та "прихованих троцькістів", які проводилися після арештів С.В.Косіора в Москві навесні 1938 р. та П.П.Постишева у Куйбишеві восени того ж року. М.С.Хрущову, який з січня 1938 р. очолив ЦК КП/б/У, потрібні були "свої", лояльні, не просто дисципліновані, а особисто віддані працівники, здатні, попри все, "провести лінію". Одним із них став О.І.Кириченко, який досить швидко й успішно засвоїв "натискні" методи керівництва. А саме такі методи, як ми тепер добре знаємо, стали однією з наймогутніших підойм у вирішенні переважної більшості проблем в роки функціонування сталінської адміністративно-командної системи, коли успіх часто залежав від могутності голосу керівника, від його вміння "притиснути"...

Кириченко /і цьому, на нашу думку, напевно, сприяли його людські якості/ добре вивчив закони цієї системи, пройнявся ними і сприйняв їх як керівництво до дії, як зручну форму самореалізації в усіх питаннях.

Нам, звичайно, було б дуже цікаво дізнатися, де, як, коли та при яких обставинах відбулися спочатку перша зустріч, а з часом й більш ґрунтовне знайомство Н.С.Хрущова та О.І.Кириченка. Але, на жаль, в архівних документах чи у спогадах обох діячів про це немає жодної згадки. Зі слів очевидців, котрі в ті роки працювали в апараті Центрального Комітету КП/б/У, ми можемо стверджувати, що познайомилися вони не пізніше літа 1938 р./нагадаємо, що О.І.Кириченко почав працювати в апараті ЦК КП/б/У лише з березня/. Займаючись кадровими питаннями, він мав нагальну службову необхідність й можливість досить часто спілкуватися із секретарями ЦК КП/б/У, У тому числі й з першим секретарем ЦК М.С. Хрущовим, якому зумів майже відразу сподобатися.

Енергійність, рішучість, іноді навіть невваженість - всі ці якісь суто особисті риси у поведінці, якась схожість у розмові, темпераменті, манері спілкування з людьми плюс досить фундаментальне знання сільського господарства, єднали О.І.Кириченка з М.С.Хрущовим, зближували їх. До того ж, Хрущов у перші місяці перебування на Україні, безумовно, шукав із властивою йому наполегливістю надійних людей, на яких він міг би спиратися і яким би міг довіряти завжди, за будь-яких обставин. Кириченко чимось сподобався Хрущову більше за інших, у чомусь здавався спорідненою душею - і вже у 1940 р. Політбюро ЦК КП/б/У включило його кандидатуру до резервного списку на посаду секретаря Центрального Комітету КП/б/У. Хрущов не любив зволікати з вирішенням питань, що турбували його особисто...

І вже у лютому 1941 р. 33-річного Кириченка обирають секретарем ЦК КП/б/У України по промисловості. Однак на цій посаді йому довелося працювати дуже недовго - трохи більше чотирьох місяців.

З початком Великої Вітчизняної війни Олексія Іларіоновича /у липні 1941 р. він одержав високе військове звання бригадного комісара/ поряд із значно досвідченішими і відомими партійними працівниками М.С.Хрущовим, Л.Р.Корнійцем та М.О.Бурмистенком було призначено членом Військової Ради Південно-Західного фронту, який ніс відповідальність за роботу органів та підрозділів військового тилу й постачання. Він брав участь у всіх важливих операціях оборонного періоду, допомагав проводити евакуацію промислових підприємств та залізниць України.

У липні 1942 р. після поразки радянських військ під Харковом Південно-Західний фронт було перетворено у Сталінградський, О.І.Кириченко став членом Військової Ради цього фронту, а з вересня того ж року - членом Військової Ради Донського фронту. Коли у жовтні 1942-го так званого першого /за розподілом функціональних обов'язків/ члена Військової Ради корпусного комісара О.С.Желтова було переведено на інший фронт, бригадний комісар О.І.Кириченко посів його посаду. Він ніс відповідальність за всю політичну роботу у військах, їх стан і бойову діяльність. Однак у складних умовах Сталінградської битви надмірно вольовий стиль роботи Кириченка, його намагання втручатися у розв'язання всіх оперативних питань, а, до того ж, ще й низький рівень військової підготовки, повна некомпетентність

у суто професійних оперативно-стратегічних проблемах, помножені на самовпевненість, привели його до конфлікту з начальником штабу Донського фронту генералом М.С.Малініним, а з часом і до напружених стосунків з командуючим військами фронту генерал-лейтенантом К.К.Рокоссовським. Щоб уладнати конфлікт, О.І.Кириченка невдовзі перевели на Сталінградський фронт, де Військовою Радою фактично керував М.С.Хрущов, а Кириченко знову став членом Військової Ради фронту по тилу.

Разом з Микитою Сергійовичем він працював і на Південному фронті. У грудні 1942 р. він одержав звання генерал-майора і був нагороджений орденом Червоного Прапора за значний внесок у перемогу під Сталінградом. Доки на фронті працював М.С.Хрущов і генерал А.І.Єрьоменко, О.І.Кириченко правильно розумів свою роль і своє місце у складному механізмі фронтового управління, намагався не демонструвати характер. У березні 1943 р. генерал-лейтенанта М.С.Хрущова було переведено на важливіший, з погляду Ставки Верховного Головнокомандування, фронт - Воронежський, а генерал-полковника А.І.Єрьоменка ще в лютому після тяжкого поранення було відправлено на лікування. Командуючий військами фронту став вольовий і рішучий генерал Р.Я.Малиновський. З ним Кириченко ще міг працювати. Однак, коли навесні 1943 р. Південний фронт очолили генерали Ф.І.Толбухін та С.С.Бірюзов /начальник штабу/, між ними почали постійно виникати конфліктні ситуації, приводом до яких ставали спроби О.І.Кириченка "демонструвати владу".

Уславлений радянський воєначальник, Герой Радянського Союзу, Маршал Радянського Союзу Сергій Семенович Бірюзов згодом згадував:

"...Я навіть не помітив, як поступово вжився у новий для мене колектив управління Південного фронту, спрацювався, зріднився з його чудовими людьми... Запам'яталися лише окремі неприємності.

Якось увечері ми з начальником оперативного відділу штабу фронту терміново готували для командуючого план перегрупування військ 28-ї армії. Раптом пролунав телефонний дзвінок. Я взяв трубку:

- Слухаю вас.

Відповіді не почув. Я поклав трубку і повернувся до перерваної термінової справи. Однак тут знову задзвонив телефон і після паузи цього разу в трубці почув незнайомий мені

роздратований голос:

- Я вимагаю начальника штабу!

- Начальник штабу слухає.

- Чому ви до цього часу не представилися мені? Потрудіться негайно з'явитися. Це говорить Кириченко..

Мене дещо занепокоїв і такий тон, і незаслужений докір. Я знав, що генерал-майор інтендантської служби О.І.Кириченко є другим членом Військової Ради фронту, і до його функціональних обов'язків належать насамперед питання роботи тилу. Крім того, мені добре було відомо, що увесь час, який пройшов після мого вступу на нову посаду на Південному фронті, він перебував у від'їзді. Чому ж у нього такі претензії?

Не бажаючи, однак, розпочинати наші взаємини сваркою, я, як кажуть, опанував собою і дуже стримано відповів:

- Мені дуже приємно познайомитися з вами, але зробити це зараз не можу: виконую термінову оперативну роботу. Зайду, як тільки скінчу її...

Та ось проект оперативної директиви підготовлений.-Я вирушаю на доповідь командуючому і застаю там Гурова /генерал-лейтенант, перший член Військової Ради фронту, який замінив на цій посаді М.С.Хрущова. - прим.авт./ . Вони мовчки проглядають документ, згідливо підписують його. Я вбираюсь піти, щоб одразу ж розпорядитися щодо доведення негайної директиви до військ, однак, командуючий спиняє мене запитанням: ' !

- Що там у Вас, Сергію Семеновичу, трапилося з товаришем Кириченкоком?

Я постарався якомога стисліше пояснити, чому досі не мав можливості зустрітися з другим членом Військової Ради. Доповів і про нашу недавню розмову по телефону.

- Сходи до нього, вшануй, - попросив Гуров і посміхнувся доброзичливо.

Кириченко зустрів мене непривітно. Знову заговорив у досить роздратованому тоні. Це наклало свій відбиток на всю нашу бесіду, і ми розсталися, змарнувавши цілком даремно хвилин двадцять такого дорожнього часу.

А години за дві по тому мені зателефонував Федір Іванович Толбухін і попросив зайти до нього. Я не помилився у причинах цього раптового виклику. Відчував, що він має пряме відношення до Кириченка.

У мить моєї появи в приміщенні, яке займав командуючий фронтом, запанувала тиша. Федір Іванович сидів, як завжди, зі склянкою води. Поруч із ним знаходився помітно збентежений товариш Гуров. Дещо осторонь - наїжачений тов. Кириченко.

Гуров заговорив першим. Він коротко виклав суть тільки-но затвердженого Центральним Комітетом партії Положення про військові ради. Потім докладно переповів сформульовані в цьому документі обов'язки та права членів Військової Ради. А закінчив усе тим, що "тепер непорозумінь бути не повинно - кожному треба чітко виконувати свої функціональні обов'язки і все".

На деякий час всі знову замовкли. Потім заговорив Федір Іванович. Почав він зі свого звичайного "Ось так...".

- Ось так... - Толбухін подивився у мій бік. - Надалі все доповідати тільки мені та Гурову. А вас, товаришу Кириченко, інформувати про справи штабу та оперативну обстановку будо один з офіцерів за наказом товариша Бірюзова. Питаннями тилу і постачання неможливо, звичайно ж, займатися, не знаючи деталей оперативної обстановки..."¹.

Після цього неприємного з'ясування стосунків все нібито стало на свої місця, але знову-таки ненадовго. І ми навмисно навели таку досить довгу цитату, щоб довести, як можна створювати конфліктні ситуації на дріб'язковій основі і як це траплялося через невихованість з Кириченко навіть у суворих умовах війни.

У вересні 1943 р. у вищому керівництві Південного фронту знову розгорілися пристрасті: після того, як тяжко захворів і невдовзі помер спокійний, розважливий і надзвичайно людяний генерал, справжній політпрацівник-комісар Кузьма Якимович Гуров, його замінив генерал Ю.П.Щаденко - людина близька до Сталіна ще з часів громадянської війни, надзвичайно жорстока, упереджена, підозрілива й абсолютно некомпетентна у тогочасній військовій справі. Щаденко вважав своїм головним обов'язком "контролювати" кожен крок колишнього поручика царської армії Ф.І.Толбухіна і "політично керувати бойовими діями військ фронту". Крім того, у 1937-1938 рр. Щаденко був особистим емісаром Сталіна по викорчуванню "ворогів народу" в армії. Відповідно ставилися до нього і вищі військові, яких він постійно намагався повчати. У конфлікті між командуючим Толбухіним і Щаденком О.І.Кириченко

1. Бірюзов С.С. Когда гремели пушки. - М., 1962.-С.252-254.

опинився на боці останнього, мабуть, знайшовши спільну мову. Але працювати в такій обстановці майбутні маршали Ф.І.Толбухін та О.С.Бірюзов не змогли. У січні 1944 р. вони звернулися до Ставки з проханням або забрати їх з 4-го Українського фронту /так почав називатися в жовтня 1943 р. Південний фронт. - Прим.авт./, або усунути з фронту малокомпетентних і арапуватих "політвождів", які заважали працювати членам штабу. Справедливості заради необхідно відзначити, що Федір Іванович Толбухін об'єктивно оцінював дії Кириченка, його роль у визволенні Донбасу і Лівобережної України, віддавав належне його енергії й наполегливості у забезпеченні постачання військ фронту. Незважаючи на напружені стосунки, Кириченко був відзначений, за клопотанням Толбухіна, високою полководчою нагородою - орденом Кутузова II ступеня.

Але цього разу ставка відреагувала на прохання Толбухіна майже миттєво - в складних воєнних умовах доводилося цінувати полководців, а справжню ціну Щаденку Станін вже давно і добре знав. 12 січня 1944 р. обидва члени Військової ради 4-го Українського фронту були зняті з посад і відкликані в тил. Щаденка відправили у розпорядження Головного управління кадрів Наркомату оборони /до кінця війни йому так і не вдалося підшукати роботу, бо всі командуючі категорично відмовлялися з ним працювати/, а Кириченка - у розпорядження ЦК КП/б/У.

Так, ще задовго до кінця Великої Вітчизняної генерал-майор Кириченко знову повернувся до мирних справ, до партійної діяльності. У лютому 1944 р. його одногосно обрали секретарем ЦК КП/б/У по кадрах.

Добір, розстановка та виховання партійних, радянських і господарських кадрів /та це в умовах "величезного кадрового голоду, викликаного масовими сталінськими репресіями та втратами воєнних років/ були однією з найважливіших ланок організаційно-партійної роботи після визволення України та у перші повоєнні роки. Республіканська партійна організація докладала великих зусиль, щоб якось вийти із скрутного становища. Були в цій роботі і успіхи, і помилкові, суб'єктивістські рішення, на що, зокрема, вказувалося у безбарвній, „плановій” постанові ЦК ВКП/б/ від 26 липня 1946 р. "Про підготовку, добір та розподіл керівних партійних і радянських кадрів в Українській партійній організації". ЦК ВКП/б/ запропонував їй ретельніше добирати керівні партійні та радянські кадри, уважніше ставитися до їх розстановки і виховання, готувати на всіх

рівнях необхідний резерв партійних та радянських працівників. Серпневий /1946 р./ Пленум ЦК КП/б/У України також приділив значну увагу поліпшенню роботи з кадрами п усіх парторганізаціях республіки.

Оцінюючи діяльність О.І.Кириченка на посаді секретаря ЦК КП/б/У, ми навряд чи можемо вважати її цілком успішною. Адже основним його завданням було відновлення та формування обласних і районних, партійно-державних структур у визволених областях республіки. Особливо багато помилкових рішень було прийнято у західних областях України, куди великими групами направлялися працівники зі Сходу, які не знали ні звичаїв, ні специфіки, ні настроїв місцевого населення, не кажучи вже про тих, котрі недостатньо володіли або взагалі не володіли українською мовою. На місцеві ж кадри систематично падала тінь підозри та недовіри, що значною мірою ускладнювало роботу партійних, радянських та державних органів й установ. Практика "призначенства", прихильником якої був О.І.Кириченко, вже тоді цілком підтвердила неспроможність адміністративно-командних механізмів у роботі з кадрами. Однак ці методи, з легкої руки "великого кормчого" та його оточення, продовжували панувати, рік у рік, особливо в останній період існування сталінської імперії, стаючи дедалі жорстокішими й безглуздішими.

І Постанова ЦК ВКП/б/ від 26 липня 1946 р. про кадрову роботу на Україні, де ставилися вимоги ретельніше добирати керівні партійні та радянські кадри, уважніше ставитися до їх розстановки та виховання, де ЦК КП/б/У було піддано досить серйозній критиці само з проблем кадрової роботи, навряд чи може вважатися позитивною оцінкою підсумків діяльності О.І.Кириченка як секретаря ЦК КП/б/У по кадрах. Проте, що керівництво республіки також не дуже високо оцінювало його роботу в Центральному Комітеті, свідчить, на наш погляд, й сам факт його переміщення на іншу посаду, яке аж ніяк не можна вважати підвищенням. Скоріше, на нашу думку, відбулося пересунення "по вертикалі" навіть з певним посадовим зниженням - з посади секретаря ЦК Компартії України на посаду першого секретаря обласного комітету партії. Однак ми далекі від того, щоб розцінювати нове призначення О.І.Кириченка як його цілковиту невдачу чи абсолютну поразку - почався, скоріше, новий щабель його кар'єри. І для подальшого швидкого зростання, для перспективи просування у вищі ешелони йому було, безумовно, необхідно

попрацювати на посаді першого секретаря обкому, набути досвіду самостійної роботи, опанувати справою не лише галузевого, а й комплексного керівництва чималою партійною організацією, якого Кириченко раніше не мав. Крім того, керівництво такою обласною партійною організацією, як Одеська, відкривало перед О.І.Кириченком шлях до обрання в керівні органи партії. На посаді ж галузевого секретаря ЦК КП/б/У він навряд чи міг розраховувати на членство в ЦК ВКП/б/ чи ЦК ВКП/б/.

Повертаючись трохи, назад, хочеться навести досить цікавий епізод з біографії О.І.Кириченка. У воєнні роки, перебуваючи порівняно недовго, протягом 17 місяців, на посаді секретаря ЦК КП/б/У по кадрах, Кириченко встигав займатися не тільки своїми прямими обов'язками, зокрема питаннями добору й розстановки кадрів, а й досить далекими від сфери його інтересів музейними проблемами. Авторам цих рядків вдалося розшукати цікаві документи - листи Кириченка, відправлені влітку 1944 р. до командуючих та членів військових рад усіх чотирьох Українських фронтів. Він звертався до них з проханням допомогти зібрати, впорядкувати та відправити до столиці Української РСР зразки трофейної техніки, озброєння, нагород та документів гітлерівської армії. З такими ж листами він, використовуючи старі зв'язки і фронтові знайомства, звернувся й до заступників командуючих - начальників тилу усіх Українських фронтів, яким були безпосередньо підпорядковані управління трофейного майна. Всі ці зразки, пояснював Кириченко, конче необхідні для створення у Києві музейної експозиції Республіканської виставки про визволення та бойові дії на території України і поповнення фондів музеїв республіки. Республіканська виставка "Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу", створена в Києві у 1944-1945 рр., згодом стала основою Республіканського музею Великої Вітчизняної.

Після закінчення війни, з липня 1945 р. О.І.Кириченко працював, за рекомендацією ЦК КП/б/У, на посаді першого секретаря Одеського обкому партії, а з вересня 1946 р. одночасно очолював і міський партійний комітет Одеси. Саме тоді він близько познайомився і навіть заприятелював з ушавленим радянським полководцем, Маршалом Радянського Союзу Г.К.Жуковим. У 1945-1949 рр. Кириченко одночасно обіймав, як пертий секретар обкому партії, і посаду члена Військової Ради Одеського військового округу, а Жуков, який уперше потрапив у сильну немилість до Сталіна, .

з липня 1946 р. й до весни 1948 р. командував військами цього невеликого внутрішнього округу.

Як і інші партійні працівники, Кириченко в ті нелегкі роки спрямовував ентузіазм радянських людей на відбудову, сам жив й працював у тому ж напруженому ритмі. Відновлення роботи великого міста, Одеського морського порту, пароплавства - все це потребувало величезних зусиль, неабиякої енергії, якої цілком вистачало Олексію Іларіоновичу. "Науку" про відбудову він засвоював не а книжок чи посібників, а на практиці, із самого життя.

Саме на Одещині пережив він і страшний період повоєнного голоду, викликаного небаченою посухою 1946 р. Ось що згадував про цей період М.С.Хрущов: "Незабаром почали надходити офіційні повідомлення про людей, які померли від голоду. Траплялися випадки людодійства... Кириченко, який був тоді секретарем Одеського обласного комітету партії, сказав мені, що він їздив до одного з колгоспів перевірити, як люди переносять зиму. Йому запропонували зайти до однієї жінки, яка працювала в цьому колгоспі. Ось як він розповідав про це: "Я побачив жахливу картину Жінка різала на частини труп своєї дитини, що лежав на столі. При цьому вона примовляла: "Манечку ми вже з'їли. Тепер ось засолимо Іванечка, протримаємося ще трішки". Уявляєш собі все це? Ця жінка збожеволіла від голоду і зарізала власних дітей!".

Великою кров'ю, нелюдським напруженням країна долала труднощі. Наприкінці 1947 р. було скасовано карткову систему. Життя засвідчувало, що у розв'язанні надзвичайно окладних завдань по відродженню зруйнованого господарства трудящі, в тому числі й Одещини, виявляли не лише самовідданість і витримку, дисципліну й цілеспрямованість, а й великі сподівання. Сподівання на щасливе майбутнє, на людське життя, в якому не буде беззаконь, сваволі, сталінських концтаборів для всього народу, сподівання на те, що повага до людини праці стане не лише постійним гучним гаслом, а й повсякденною дійсністю. 1947 р. поет Володимир Сосяра напише: "Вітчизно! Ми зробимо тебе, якою ти ще не була..."

Однак саме це прагнення, яке так щиро висловив великий український поет, дедалі більше суперечило сталінським методам партійно-державного керівництва країною. Відомо, що і у повоєнний період не тільки мали місце, а й до 1953 р. наростали страшні зловживання владою, масові порушення законності та елементарних нрав людини. Не вистачало партійним лідерам /і Кириченко

не був при цьому винятком/ справжньої поваги до народу. Люди самовіддано працювали, мирилися в труднощах і нестачах, з продовольчими картками і комунальними квартирами, а поруч відбувалося нестримне захвалювання "улюбленого вождя великого Сталіна", створювалися "культи" і "культики" дещо меншого обсягу - регіональні, республіканські й т.д. Докладав зусиль до всього цього обожнювання і „одеський вождь" О.І.Кириченко, якому також рапортували до всіх свят, якого мусили завжди згадати на зборах та конференціях який завжди підкреслював, що і "сам Сталін" взяв у тій чи іншій справі "особисту участь, завдяки чому..."

Ясна річ, не він один. Ало й він теж не лишився осторонь обожнювання Сталіна та його оточення. Так, наприклад, у січні 1949 р. у своєму виступі на XVI з'їзді КП/б/У він надмірно високо оцінював значення діяльності не лише Сталіна, а й безсоромно куривав фіміам Хрущову, який обіймав посаду першого секретаря ЦК КП/б/У: "Весь партійний актив України самовіддано боровся за нашу перемогу у Великій Вітчизняній війні, а тов.Хрущов, за дорученням ЦК ВКП/б/ і особисто товариша Сталіна, з перших днів війни брав найактивнішу і безпосередню участь у керівництві розгромом німецьких загарбників на вирішальних фронтах Вітчизняної війни та керував партизанським рухом на Україні".

Старі одесити, мабуть, і досі добре пам'ятають, як не на краще змінювався Кириченко у другій половині 40-х років. Тільки-но трохи відступили труднощі, як стало відомо /а ще в Одесі, де всі знають все про всіх/ і про гучні полювання першого секретаря, і про його "прогулянки" на яхті, і про численні вечери на честь високих гостей, які частенько приїздили відпочивати до Одеси. Тож "слави всенародної" у приморському місті Олексій Іларіонович не зажив. Однак саме з Одеси почалася його блискуча, просто-таки запаморочлива партійно-політична кар'єра...

У грудні 1949 р. О.І.Кириченка обирають другим секретарем і членом Президії ЦК КП/б/У, а вже в червні 1953 р., після відставки Л.Г.Мельникова /на чому наполягав Л.П.Берія/, і першим секретарем Центрального Комітету Компартії України.

Необхідно відзначити, що саме тоді Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу працював, без першого секретаря, оскільки Сталін у 1934 р. формально відмовився від посади Генерального секретаря ЦК, а після його смерті у березні 1953 р., у ході запеклої боротьби за владу М.С.Хрущову вдалося стати першим секретарем ЦК КПКРС лише на вересневому /1953 р./ Пленумі ЦК

КПРС. Тому-то, влітку того року хитка й суперечлива обстановка у вищих ешелонах влади в країні багато в чому належала від позиції та підтримки перших секретарів центральних комітетів компартій найбільших союзних республік, які мали змогу певною мірою впливати на розпиток подій у Москві, чи принаймні їхньої підтримки шукали різні політичні угруповання сталінських наступників, між якими й точилася незрима боротьба. Кириченко, мабуть, швидко зрозумів і вади, і сильні сторони такого динамічно-небезпечного становища й всі свої сподівання пов'язував з М.С.Хрущовим, на бік якого став повністю й беззастережно. Після перемоги над Берією та розгрому його змови, що завдало сильного удару владі, авторитету та популярності Маленкова, Кириченко у тому ж 1953-му, став, як відданий та енергійний прибічник М.С.Хрущова, кандидатом у члени Президії ЦК КПРС, а невдовзі - у 1955 р., коли в руках Хрущова зосереджується дедалі більша й більша реальна влада, - членом Президії ЦК КПРС,

Наймолодший на той час член Президії ЦК КПРС О.І.Кириченко рішуче підтримував Хрущова не лише в поваленні Берії та його злочинного угруповання, а також у запеклій й небезпечній боротьбі з так званою "антипартиною групою" Маленкова, Молотова, Кагановича, А ситуація тоді, як відомо, склалася вкрай драматична. 18 червня 1957 р. у Кремлі відбувалося засідання Президії ЦК КПРС, на якому В.М.Молотов і Г.М.Маленков поставили питання про зміщення М.С.Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС. У гострій дискусії, після тривалого обговорення, більшістю голосів було прийнято рішення про таке зміщення. Лише три члени Президії виступили на підтримку Хрущова. Це були А.І.Мікоян, М.А.Суслов та О.І.Кириченко. Спираючись саме на їх підтримку, Хрущов відмовився підкоритися рішенням Президії і домігся скликання Пленуму ЦК КПРС, на якому більшість членів Центрального Комітету виступила на його захист. Кириченко активно допомагав Микиті Сергійовичу, керуючись, мабуть, не принциповими міркуваннями, а бажанням догодити Хрущову у неблаговидній, непорядній розправі з маршалом Радянського Союзу.

Не дивно, що Хрущов належним-чином оцінив відданість Кириченка: грудневий /1957 р./ Пленум ЦК КПРС обрав першого секретаря ЦК компартії України на посаду секретаря Центрального Комітету КПРС. Тоді ж, у грудні він через кілька днів повернувся до Києва, де зібрав Пленум ЦК КПУ, на якому рекомендував на своє місце М.В.Підгорного. Попрощавшись з гостинним Києвом,

Кириченко остаточно переїхав до Москви. Мабуть, тоді його охопила ейфорія і він вважав, що починається новий, вирішальний період його життя. 49-річний, сповнений сил та енергії Кириченко став за тогочасною офіційною посадовою ієрархією другою людиною у партійно-державній структурі. Та головною його помилкою було те, що він почав вважати своє становище надзвичайно міцним і надзвичайно перспективним /адже Кириченко був молодший за Хрущова на чотирнадцять років/. До того ж, маючи різкий характер він не навчився, та й не дуже прагнув жити в злагоді зі старими членами Президії ЦК КПРС, зокрема, не міг знайти спільної мови з А.І.Мікояном та О.В.Куусініеном, а також з М.А.Сусловим. Ці й, можливо, інші, ще не до кінця з'ясовані причини, а також надзвичайна амбітність та властолюбність і стали ґрунтом для дуже швидкого і катастрофічного фіналу всієї політичної кар'єри О.І.Кириченка. Посаду секретаря ЦК КПРС він обіймав усього два роки і неповні два місяці – до січня 1960 р.

Але ці роки, як і роки перебування на посаді першого секретаря ЦК Компартії України, можна з повним правом назвати переломними у житті та діяльності О.І.Кириченка. Цього перелому, на жаль, він не витримав...

А тепер трохи про стиль роботи Кириченка у хрущовській період. Після смерті Сталіна обстановка у партії та країні почала поступово змінюватися. 29-30 липня 1953 р. Пленум Центрального Комітету Компартії України під керівництвом О.І.Кириченка схвалив рішучі заходи ЦК КПРС по ліквідації наслідків злочинної діяльності Л.П.Берія та його поплічників. А за кілька тижнів до цього у Києві були заарештовані двоє дуже впливових й активних учасників беріївської змови; міністр внутрішніх справ України генерал-полковник П.Я.Мешик, якого спеціально для цього викликав до себе Кириченко, та перший заступник міністра внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенант С.Р.Мільштейн. Всі ходи та подробиці цієї небезпечної операції втілювалися в життя з відома й при рішучій підтримці О.І.Кириченка.

Після XX з'їзду КПРС над країною повів вітер перемін, вітер очищення. Почалася короткочасна й мінлива хрущовська "відлига". Розгорнулася критика культу особи, почалося величезна робота по відновленню законності, було здійснено, спроби, хоча і дуже непослідовні, подолати не просто наявні злочини та негативні наслідки сталінізму, а й зламати командно-бюрократичні методи управління, що утвердилися в 30-40-х роках, змінити ціннісну шка

лу, сам стиль мислення, поведінки і діяльності керівників.

І Олексій Іларіонович Кириченко активно впроваджував ці нововведення в життя; займався реабілітацією на Україні, багато їздив по республіці, вникаючи в життя трудових колективів колгоспів та підприємств. Не викликав у нього внутрішнього опору курс XX з'їзду партії.

Сам О.І.Кириченко так сказав про все це ще на ХУІІІ з'їзді Компартії України /березень 1954 р./: "Ми повинні рішуче боротися проти бюрократизму і канцелярщини в роботі партійних комітетів і радянських установ. Вони мають бути органами оперативного керівництва, а не канцеляріями, де йдуть нескінченні засідання та наради і витрачається сила паперу на виготовлення директив та циркулярів".. Думки, лі; бачимо, цілком слушні й сьогодні!

Виступаючи із Звітом Центрального Комітету на наступному, ХІХ з'їзді Компартії України, Олексій Іларіонович зазначив, що "на основі послідовного і неухильного здійснення ленінських принципів партійного будівництва дедалі ширше розвивається внутріпартійна демократія, зростає роль Комуністичної партії, як... колективного вождя трудящих." Але він виголосив і традиційну, сталінського типу ідеологему-нісенітницю про те, що "партія ще гостріше відточила політичну пильність і революційну непримиренність до агентури міжнародного імперіалізму та інших ворогів радянського народу". Напевно, принаймні хочеться вірити, що Кириченко мав на увазі "справу Берії та його посіпак". .

Разом у тим ще й на ХУІІІ з'їзді і навіть на ХІХ з'їзді компартії України у 1956 р. О.І.Кириченко продовжував /з одного боку/ говорити про торжество "великої справи Маркса – Енгельса – Леніна - Сталіна", керуватися застарілими сталінськими "натискними" методами та схемами гатунку адміністративно-командної школи "великого вождя", а з іншого - у повсякденній своїй діяльності реабілітувати жертви сталінщини. На жаль, така суперечність буде існувати й в наступні роки інтенсивного наступу хрущовської "відлиги", хоча в своєму виступі на ХХІ з'їзді КПРС /січень - лютий 1959 р./ Кириченко гостро критикував учасників "антипартійної групи" Молотова, Кагановича, Маленкова, говорив про перебудову управління промисловістю, сільським господарством, відзначав "видатну діяльність, ленінську твердість, принциповість й ініціативу" М.С.Хрущова.

Перебудова... Для тих, хто сформувався як керівник і активно працював в умовах сталінської адміністративно-командної сис-

теми, це слово - а воно було у другій половині 50-х років також дуже поширеним - мало не абстрактно, а практично-політичне значення. Інша річ, чи змогли керівники цієї генерації, цієї "команди" на ділі, а не на словах, перебудуватися від негативної спадщини періоду культу особи. Історія дає нам на це запитання чітку відповідь: якби то було у більшості випадків так, якби система поглядів керівників змінилася, то навряд чи виявилися б у 50-60-ті роки суб'єктивістські та волонтаристські помилки, мали місце задкування у демократизації суспільства, ривки вправо що були властиві не одному Микиті Сергійовичу, а всій його команді, помилки, які ускладнили вихід соціалізму на новий етап, а багато в чому, за словами М.С.Горбачова, "скомпрометували прогресивні починання" часів Хрущова.

Адміністративно-командна спадщина, її шаблони, звичка до набутих бюрократичних методів керівництва виявилися, на жаль, значно сильнішими, ніж бажання змін, що загальмувало процес оновлення, імпульс якому дав ХХ з'їзд КПРС. Одна з причин цього, гадаємо, полягає в тому, що керівники тих років були дітьми часу який їх сформував. І як вони не намагалися, відверто чи удавано, вирватися з лещат свого часу, мало, дуже мало кому це вдавалося. Бо час сформував не тільки їхню кар'єру, а й образ їхнього мислення, пріоритети цінностей у житті політичному, арсенал засобів у роботі, навіть мову і ставлення до друзів, підлеглих, до народних мас. І в цьому, зрозуміло не тільки їхня вина, а й їхня біда. Від непослідовного новатора Хрущова вони закрокували до консервативного неосталініста Брежнєва.

Не був у цьому плані винятком і Олексій Іларіонович Кириченко. До того ж з роками, із зростанням влади в його руках, яка давала відчуття всемогутності, з посиленням впливу на державні та партійні справи дедалі більше давалися взнаки особисті, надзвичайно несимпатичні риси характеру Кириченка-людини - різкість, грубість, нетактовність, невміння вислухати людей, Кириченко міг зірватися на крик, на брутальну лайку, міг стукати кулаком по столу, виганяти відвідувачів зі свого кабінету.

Заслужений працівник вищої школи УРСР, відомий у республіці лектор, професор Київського державного університету І.М.Карнаухов розповідав одному з авторів цих рядків, що у 1956 р. його - тоді секретаря партійного комітету КДУ та доцента П.П.Удовиченка, майбутнього професора, академіка Академії педагогічних наук СРСР та міністра освіти України, а тоді - проректора уні-

верситету, раптово викликав О.І.Кириченко.

У своєму кабінеті він без будь-яких вступів та реверансів заявив, що, на його думку, "в університеті розвелосся надзвичайно багато націоналістів, а розсадниками їх служать чотири "найрідніші" /за його висловом/ факультети - історичний, філософський, філологічний та ще той...- от забув. А здається, економічний". Тож, продовжував Олексій Іларіонович, необхідно подати клопотання від імені Вченої ради університету про негайне закриття цих факультетів, а ЦК Компартії України його підтримає. Клопотання він зажадав одержати негайно - прямо у кабінеті. Сторопілі викладачі розгублено мовчали. Ректор університету відомий академік І.Т.Швець перебував на той час у тривалому закордонному відрядженні, а його обов'язки виконував перший проректор П.П.Удовиченко. Зібравшись з думками, почали заперечувати цьому абсолютно безглузду, якомусь дикунському кроку - ліквідувати чотири /!/ факультети столичного університету. Наводили приклади, контраргументи, розповідали про традиції, наукові школи, апелювали до нормального розсудку. І тут Кириченко не витримав. Хвилин сорок він таке говорив на адресу університету і його Вченої ради, викладачів, зокрема і присутніх у кабінеті, що слова ці не витримає жоден папір. Такої "лазні" як сказав І.М.Карнаухов йому, фронтовикові, кавалеру багатьох бойових орденів, не доводилося зазнати у жодному бою. Однак в апартаментах першого секретаря вони з Удовиченком стояли як на фронті - насмерть. І вистояли. Викричавшись, вилаявшись, Кириченко відпустив обох, "люб'язно" нагадавши, що справа виключення їх із партії є питанням лише кількох днів або, радше, кількох годин ... однак дій не вжив ніяких - чи то зрозумів неспроможність й безглуздя своїх пропозицій, чи то просто забув, чи то, отямившись, засоромився власної поведінки.

Втім, повернемося до Москви. Спочатку робота О.І.Кириченка в апараті ЦК КПРС зовні проходила цілком успішно. Йому було доручено великий і складний обсяг справ. Кириченко багато виступав, брав участь у всіх найважливіших нарадах та прийомах. У лютому 1958 р. він був навіть удостоєний найвищих в країні знаків уваги керівництва країни. 25 лютого всі центральні газети надрукували портрет Олексія Іларіоновича з нагоди його 50-річчя та текст привітання Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР. в якому, зокрема, говорилося, що ЦК КПРС та Рада Міністрів Радянського Союзу "гаряче вітають Вас, видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави, у день Вашого п'ятидесятиріччя.

Від усієї душі бажаємо Вам, наш друг і товариш, дорогий Олексій Іларіонович, багатьох років здоров'я і подальшої плідотворної роботи...¹, Того ж дня всі газети країни надрукували Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження О.І.Кириченка черговим орденом Леніна...².

Однак з часом поведінка Кириченка почала дедалі більше дратувати членів Президії ЦК КПРС - він відкрито називав себе "другою людиною в партії і країні".

Особливо його амбіції посилювалися після того, як Олексій Іларіонович заступав М.С.Хрущова під час відпустки останнього у 1958 та 1959 роках. Тоді ж у розмові з А.І.Мікояном, як розповідав Серго Анастасович Мікоян, Кириченко в грубій формі вимагав безухильного виконання всіх його наказів та розпоряджень, знову став кричати, що він "друга людина". Старий політик Мікоян з презирством подивившись на Кириченка, крізь зуби неголосно йому кинув: "Якщо ви будете так поводитися завжди, то я дуже боюся, що скоро ви, Олексію Іларіоновичу, станете останньою людиною в партії...". І вийшов, грюкнувши дверима.

Так чи не так все було насправді - зараз сказати важко. Але версія сина Мікояна здається нам цілком вірогідною - вже в січні 1960 р. О.І.Кириченко раптово і без усяких зовні помітних причин змушений був залишити посаду - секретаря ЦК КПРС. "У зв'язку з переходом на іншу роботу", як було сказано в офіційному повідомленні в "Правде". Травневий Пленум ЦК КПРС у тому ж, 1960 році вивів його і зі складу Президії ЦК партії. Зірка Кириченка остаточно закотилася у п'ятдесят два роки...

Після цього Олексій Іларіонович протягом короткого часу очолював Ростовський обком партії. Однак й на цій посаді не втримався - вже в червні 1960 р. його звільняють від обов'язків першого секретаря обкому і переводять на радянську роботу.

Ще три місяці Кириченко працював на керівній посаді районного масштабу у місті Пензі: з червня по серпень 1960 р. він очолював райвиконком. Із серпня 1960 р. до березня 1962 р. він перебував /гадаємо, скоріше мучився, перебуваючи/на посаді директора дизельного заводу у місті, а з березин по червень

1. Правда. - 1958. - 25 лютого.

2. Там же.

1962 р. - директора одного з місцевих науково-дослідних інститутів. Це були його останні керівні посади: з червня 1962 р., у 54 роки, він став персональним пенсіонером союзного значення.

Потягнулися роки тривалого відпочинку.

В останній період свого життя Олексій Іларіонович узявся за роботу і хотів написати фундаментальні спогади. Деякі немолоді працівники Партиїного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України пам'ятають, що він навіть кілька разів приїздив шукати необхідні йому для роботи документи. Дуже постарілий, якийсь безпорадний, духовно немічний, позбавлений помічників та штатних „літописців” Кириченко намагався працювати сам. Однак відчувалося, що це йому не вдається. Він не знав, як йому підступитися до роботи, що і як шукати. Самотній, роздратований і замкнений, він лише зовні нагадував колишнього Кириченка і, природно, викликав тільки співчуття і сумні спогади у тих, хто знав його колись. Невдовзі Олексій Іларіонович кинув ті пошуки і повернувся до Москви. Вирішив, мабуть, спиратися лише на власну пам'ять, якісь власні документи, листи та фотографії. Однак мемуари закінчити не встиг. На жаль, вони не були впорядковані до кінця, тому так і не вийшли друком.

Помер О.І.Кириченко рано, особливо якщо зважити на могутнє здоров'я. Це сталося 28 грудня 1975 р., на 68-му році життя..

Жодна всесоюзна газета не наважилася надрукувати некролог про колишнього члена Політбюро і секретаря ЦК КППС. Однак в органі Міністерства оборони "Красной Звезде" все ж з'явилося маленька повідомлення: про смерть "активного учасника Великої Вітчизняної війни, генерал-майора інтендантської служби у відставці Олексія Іларіоновича Кириченка"¹. В цьому повідомленні закамурфльовано було сказано про те, що "з січня 1944 р. протягом ряду років до виходу на пенсію О.І.Кириченко перебував на відповідальній партійній роботі в ЦК КПУ та ЦК КППС. Він неодноразово обирався до складу керівних партійних органів, був депутатом Верховної Ради Союзу РСР"². Навіть назвати нагороди покійного автори некролога забули чи не змогли. Так колишній секретар ЦК КППС був перетворений у невідомого нікому генерал-інтенданта.

Немає докладної біографії Олексія Іларіоновича Кириченка і у багатьох радянських енциклопедіях. Так, дозволимо собі навести

- 1, Красная Звезда. – 1975. - 30 дек.
2. Там же.

кілька цифр, в які вкладаються основні віхи його життєвого шляху.

О.І.Кириченко на ХІХ /1952 р./ і ХХ /1956 р./ з'їздах КПРС обирався членом ЦК КПРС. У 1953-1955 рр. він був кандидатом у члени, а у 1955-1960 рр. - членом Президії ЦК КПРС. На ХУІ-ХІХ з'їздах Компартії України обирався членом ЦК, а у 1949-1957 рр. — членом Політбюро /Президії/ ЦК Компартії України. Був О.І.Кириченко і депутатом Верховної Ради СРСР 2-5 окликань у 1946-1962 рр. а також депутатом Верховної Ради УРСР 3-4 окликань у 1950-1958 рр.

Мав Олексій Іларіонович і високі державні нагороди: чотири ордени Леніна, два ордени Червоного Прапора, орден Кутузова II-го ступеня та одинадцять медалей, серед яких були й "За оборону Києва" та "За оборону Сталінграда".

І хоча вся політична кар'єра Кириченка тривала лише два десятиріччя /з кінця 30-х років до 1960 р./, а перебування у вищому ешелоні партійного керівництва майже вкладається у десять /1949-1960/ років, викреслювати це ім'я з вітчизняної історії вважаємо, не варто... Адже на її сторінках можуть, ні, мають жити не лише генії, герої та видатні особи, а й ті, чие суперечливе життя викликає різні оцінки нащадків, змушує сперечатися дослідників. Інакше книга історії лишиться мертвим, позбавленням динамізму псевдонауковим писанням.